

Ляшенко Тетяна Михайлівна

Профспілки в Україні як політичний інститут: криза чи трансформація

УДК 323.32.019.52
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-61-65>

Ляшенко Тетяна Михайлівна
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теоретичних та прикладних
проблем політології
Інституту політичних
та етнопольтичних досліджень
імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України
вул. Генерала Алмазова, 8, Київ,
Україна

Складні завдання створення системи демократичних соціально-трудових відносин, формування механізмів узгодження суспільних інтересів, що спроможні запобігати масштабним внутрішнім потрясінням і забезпечувати соціальний мир, визначають актуальність дослідження.

Метою дослідження є виявлення особливостей процесу розвитку профспілкового руху в Україні та його перспектив. У роботі використані такі методи: класифікаційний, ретроспективний, порівняльно-аналітичний.

Дослідження проведене на прикладі двох найбільших профспілкових організацій країни. Також розглядається загальний стан профспілкових організацій у країнах Заходу та на пострадянському просторі. Результатом є виявлення причин низької довіри до цього інституту, таких як надмірна заполітизованість, корупція й тіньова економіка.

Ключові слова: профспілки, Федерація профспілок України, Конфедерація вільних профспілок України, наймані працівники, політичні партії, корупція, масові протести, тіньова економіка.

Вступ. Профспілки як політичний інститут сучасного суспільства уособлюють риси основних політичних інститутів: партій, громадських організацій і груп інтересів. «Модель політичного статусу профспілок ґрунтується на впливі двох груп чинників: це загальний стан політичної системи українського суспільства, який усе ще має перехідний характер, а також сукупність вимог до політичного статусу профспілок у демократичному суспільстві. Стан внутрішньополітичної системи обумовлює нестійкість основних параметрів моделі оптимального політичного статусу, плинність і динамізм відносин між основними політичними акторами» [4, с. 262].

Тобто профспілки розуміються як громадська організація, покликана захищати права та інтереси найманих працівників, використовуючи всі форми й методи діяльності, включаючи й політичну функцію.

Мета та завдання. Метою статті є визначення особливостей профспілок як складника політичної системи українського суспільства, ролі професійних організацій у сфері представництва інтересів найманих працівників.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

- установити основні функції профспілок у політичній системі сучасного суспільства;
- проаналізувати вплив політичних партій України та державних структур на діяльність профспілок;
- визначити комунікаційні засоби впливу профспілок на масову політичну свідомість електорату.

Методи дослідження. Застосовані автором методи класифікаційного аналізу, порівняльного та аналітичного дати змогу дослідити структуру, форми та вплив профспілкового руху, рівень залученості найманих робітників, а також спрогнозувати його подальший розвиток.

Результати. Сучасний профспілковий рух в Україні започатковано в жовтні 1990 р., коли на I з'їзді профспілок утворено Федерацію профспілок України, яка стала правонаступницею Української республіканської ради профспілок. Декларацію про заснування Федерації підписали 25 республіканських галузевих профспілок і 24 регіональних профоб'єднань.

Федерація профспілок України (далі – ФПУ), яка нині домінує на просторі організованої робочої сили, спираючись на свій радянський досвід, підтримує тісні зв'язки з роботодавцями. Це створює серйозні труднощі для організації та діяльності незалежних профспілок. Наприклад, у 2009 р. ФПУ намагалася провести закон, хоча й безуспішно, який би серйозно обмежив повноваження Конфедерації вільних профспілок України (далі – КВПУ) – найбільшої незалежної організації працівників, що представляють сферу медицини, освіти, видобування корисних копалин, транспорту тощо.

КВПУ створена 23 грудня 1998 р., з листопада 2003 р. – член Міжнародної конфедерації профспілок. 26 квітня 2012 р. Національна служба посередництва і примирення своїм рішенням № 015/12-00-П визнала Конфедерацію вільних профспілок України репрезентативною. Проте, незважаючи на найбільшу динаміку зростання кількості членів, ця організація все ще є відносно невеликою.

У більшості країн Західної Європи профспілки підтримують контакти із соціал-демократичними та соціалістичними партіями, внаслідок перемоги останніх на виборах удається закріпити в законодавстві багато важливих соціальних надбань. Тому лобювання інтересів своїх членів в органах державної влади є звичайною світовою практикою. Проте зв'язок профспілок з великим бізнесом завжди розцінюється як прояв корупції.

Сьогодні в Україні політичні уподобання стають на заваді реалізації природних функцій профспілок. Політична заангажованість викликає сумніви щодо того, чиї саме інтереси обстоюють профспілки – найманих працівників чи представників великого бізнесу.

Після розпаду Радянського Союзу ФПУ стала власником великої кількості майна. Так, в Укра-

їні залишилося 327 санаторіїв і профілакторіїв на суму 3,5–4 млрд дол. США. Натепер їх є 127 (на 200 млн дол. США) [2]. Така активна «фінансова діяльність» профспілок не сприяє зміцненню їхнього авторитету.

Науочно демонструють вплив профспілкових організацій на населення результати соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова в різні роки [5].

Динаміка довіри до профспілок 2006–2013 рр. і 2016 р.

Рік	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти
2016	26,6	31,1	19,5	2,7	20,2
2013 березень	20,8	25,7	24,9	5,9	22,8
2012 вересень	23,6	22,3	25,4	5,9	22,9
2011 квітень	17,5	29,7	27,3	6,3	19,3
2009 березень	31,2	32	17,6	2,6	16,6
2009 жовтень	21,5	28,1	27,7	5,1	17,6
2008 грудень	5,3	27,1	24	2,5	20,9
березень	14,3	29,4	26,9	5,8	23,5
2007 березень	23,3	29,5	20,2	4,4	22,6
2006 вересень	24,2	27,6	21,6	5,1	21,6
2005 жовтень	24,4	25	21,9	4,5	24,2

Таблицю укладено за: Чи довіряєте Ви профспілкам? (динаміка, 2000–2013). URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84; Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. Результати соціологічного дослідження. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf.

Середня частка тих, хто не визначився («Важко відповісти»), становить 21,1% громадян. Наприклад, у 2016 р. більший показник мала лише новостворена патрульна служба (23,2%). Тобто, незважаючи на те що об'єднання робітників в Україні нараховують понад півторасторічну історію, українці мають доволі нечітке уявлення щодо органу, покликаного захищати їхні права.

Привертають увагу дані за 2008 та 2009 рр. Економічна криза в цей період негативно вплинула на стан соціально-трудова відносин у колективах підприємств, кількість акцій соціального протесту суттєво зросла. Наприклад, 17 жовтня 2009 р. Федерація профспілок України провела в Києві Всеукраїнську акцію протесту проти бідності з нагоди Міжнародного дня боротьби з бідністю. Кількість учасників акції протесту – близько 3,5 тис. осіб. Гасла мітингуючих: «Кожному – робоче місце!», «За роботу – гідну зарплату!», «Скажемо бідності – Ні!», «Ветеранам – гідну пенсію!»

Як видно з таблиці, відсоток повної довіри до профспілок у жовтні 2009 р. зріс вдвічі порівняно з березнем того самого року (5,1% проти 2,6%). Тобто громадяни звертають увагу на профспілки лише в разі проведення ними гучних масових акцій.

Ставлення громадян до професійних спілок формується не лише об'єктивними факторами, зумовленими загальносвітовими тенденціями, а й суто внутрішньоукраїнськими проблемами. Так, Центр Разумкова у 2013 р. провів опитування «Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер?» Думки респондентів щодо профспілок розподілилися так: усе охоплено корупцією – 18,7%, корупція досить поширена – 26,5%, трапляються окремі випадки корупції – 18,4%, корупції практично немає – 9,7%, важко відповісти – 26,8% [6].

Інший важливий фактор – тінізація економіки. Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки в середньому від 15% до 18% ВВП. На думку міністра економіки Олександра Данилюка, рівень тіньової економіки в Україні становить близько 30%. Проте й ці дані значно відрізняються від даних науковців і міжнародних організацій. Директор економічних програм Центру Разумкова Василь Юрчишин зазначає: «Я думаю, що 30% – це такий рівень, до якого Україна, можливо, підійде, якщо в нас хоч якийсь час протримається більш-менш стабільна ситуація. Я думаю, що зараз офіційна тіньова економіка

десь на рівні 50 на 50» [1]. Відповідно до досліджень Ю. Харазішвілі, проведених із використанням функцій сукупного попиту й пропозиції, рівень тінзації економіки України коливається в діапазоні від 30% до 40% ВВП. Згідно з розрахунками австрійського економіста Ф. Шнайдера, рівень тіншової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП. Саме цей показник широко використовується в міжнародних порівняннях [3].

За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіншової зайнятості в Україні становить близько 9%. За даними Інституту економіки і прогнозування, у 2012 р. частка працюючих у тіні становить 16,61% від усіх працюючих. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн українців. За січень-жовтень 2013 р. співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями.

Разом із тим специфікою тінзації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати «у конвертах». За підрахунками профспілок, обсяг тіншової зарплати в Україні становить орієнтовано 200 млрд грн, а за оцінками податківців – 170 млрд грн щорічно [3].

Залучення найманих працівників у сферу тіншової економіки ускладнює захист їхніх соціально-економічних прав, унеможливує розв'язання соціальних проблем у майбутньому. До того ж тіншова економіка призводить до такого явища, як «легальне ухилення від сплати соціальних внесків» [10], що завдає шкоду як економіці України загалом, так і в подальшому й безпосередньо

найманим працівникам. Детінізація економіки може позитивно вплинути на збільшення та зміцнення профспілкових рядів, а це, у свою чергу, дасть профспілкам змогу захищати трудові права більш широкого кола людей, поліпшити якість їхнього захисту, рівень їхніх соціальних гарантій.

На суто суб'єктивний фактор, що впливає на невисоку популярність профспілок серед українських громадян, указує О. Тупиця: «Етноментальний вимір політичної ідентифікації українського населення також певним чином детермінує перспективи політичного впливу профспілок і підвищення їх статусу в політичній системі. Тяжіння українців до родинних кланових зв'язків і територіальної колективної ідентичності істотно стримує солідарність і підтримку профспілок з боку широких верств трудящих» [6, с. 266].

У результаті бачимо, що нині йдеться про сталу тенденцію до зменшення кількості первинних профспілкових організацій і профспілкового членства.

Ситуація зі скороченням кількості профспілок характерна не лише для України. Відігравши чималу й визначальну роль у розвитку цивілізованого ринку робочої сили, профспілки в розвинених країнах світу в міру становлення соціальної економіки поступово втрачають свою визначну роль. Життя довело, що чим багатша країна, тим вищого рівня добробуту вона досягла, тим спокійніші в ній відносини на ринку праці, тим менш гострою стає боротьба праці й капіталу, не такими частими й коротшими страйки.

Так, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку, кількість членів профспілок від загальної кількості найманих працівників у різних країнах становить таке [7].

Показники кількості членів профспілок у різних країнах світу

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Австрія	34,9	33,9	31,6	30,5	29,7	29,4	29,0	28,4	28,0	27,8	-
Велика Британія	9,0	28,6	28,2	28,1	27,3	27,3	26,6	25,8	26,0	25,8	25,1
Естонія	1,0	9,7	8,4	7,6	6,2	7,6	8,2	7,0	6,1	5,7	-
Німеччина	2,2	21,7	20,7	9,9	19,1	18,9	18,6	18,5	18,3	18,1	-
Польща	9,0	8,1	6,3	5,6	5,1	4,6	4,6	3,6	2,7	-	-
Словаччина	3,6	22,8	20,6	8,8	7,2	6,0	5,2	14,1	3,6	13,3	-
США	2,0	2,0	1,5	1,6	1,9	1,8	1,4	11,3	0,8	10,8	10,7
Угорщина	7,9	7,5	6,1	5,1	4,6	3,9	2,9	11,8	0,7	10,5	-
Франція	7,7	7,7	7,6	7,5	7,6	7,7	7,7	7,7	7,7	7,7	-
Чехія	21,0	19,7	18,7	17,9	17,4	17,2	16,6	15,8	14,3	12,7	-
Швеція	78,1	76,5	75,1	70,8	68,3	68,4	68,2	67,5	67,5	67,7	67,3

Таблицю укладено за: Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN.

Як видно з таблиці, майже всі представлені країни, незважаючи на тип трудових відносин у кожній, мають стійку тенденцію до зниження кількості членів профспілок. Навіть у Франції – країні з найбільш усталеними профспілковими традиціями – спостерігається фактичний спад активності. При-

чина такої кризи – в зміні традиційної структури економіки, що викликана динамічним розвитком галузі ІТ та переходом до нової постіндустріальної моделі розвитку. У таких умовах змінюється й статус працюючого персоналу, який уже не є традиційним. До речі, в деяких країнах, таких як Об'єднані

Арабські Емірати і Саудівська Аравія, взагалі відсутні профспілкові організації.

Незважаючи на суттєві проблеми та важливі завдання, які стоять перед професійними спілками в Україні, на міжнародній арені вони мають досить презентабельний вигляд не лише кількісно, а і якісно.

У 2010 р. Freedom House опублікував доповідь «Ситуація з правами робітників у світі: свобода праці в недружньому оточенні», в якій розроблено класифікацію країн у сфері дотримання прав найманих працівників, за якою держави визначались як «вільні», «переважно вільні», «частково вільні», «репресивні» та «дуже репресивні».

Відповідно до цієї класифікації, серед 12 пострадянських країн, не враховуючи країн Балтії, лише Україна отримала достатньо високий бал як «переважно вільна» країна, тоді як інші визнано «репресивними» або «дуже репресивними» [8].

Висновки. Отже, на тлі світового процесу рецесії профспілкового руху українські організації, які ще остаточно не відійшли від свого радянського минулого, мають подвійне завдання: не лише утримати наявні позиції, а й уперше стати справжніми представниками та захисниками найманих працівників.

Країни колишнього Радянського Союзу і Центральної та Східної Європи

Дуже репресивні	Репресивні	Частково вільні	Переважно вільні	Вільні
Білорусь	Азербайджан	Албанія	Болгарія	Хорватія
Туркменістан	Казахстан	Вірменія	Литва	Чехія
Узбекистан	Таджикистан	Боснія і Герцеговина	Чорногорія	Естонія
		Грузія	Румунія	Угорщина
		Косово	Сербія	Латвія
		Киргизстан	Україна	Польща
		Македонія		Словаччина
		Молдова		Словенія
		Росія		

* Таблицю укладено за *The Global State of Workers' Rights: Free Labor In a Hostile World*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf.

До того ж в Україні з'являються перші паростки незалежних профспілкових рухів, які не мають негативного радянського досвіду. Ці новітні профспілкові рухи обирають інші цілі й інші способи впливу. До таких насамперед належать галузеві та студентські профспілки.

Але поки що ці новостворені рухи є нечисленними, а старі профспілки залишають Україну на узбіччі справжнього робітничого руху. Лише коли профспілки позбавляться політичної та фінансової залежності й почнуть по-справжньому опікуватися проблемами найманих працівників, вони зможуть на рівних виступати поряд із європейським профспілковим рухом, а не лише обмінюватися досвідом з аналогічними застарілими організаціями пострадянського простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Детинізація української економіки вимагає прозорих і зрозумілих правил гри. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=6203.
2. Профспілки і профспілкові олігархи. URL: <http://www.unian.ua/politics/403936-profspilki-i-profspilkovi-oligarhi.html>.
3. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.
4. Тулиця О.Л. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування: моно-

графія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. 352 с.

5. Чи довіряєте Ви профспілкам? (динаміка, 2000–2013). URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84; Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. Результати соціологічного дослідження. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf.

6. Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер? URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903.

7. Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN.

8. The Global State of Workers' Rights: Free Labor In a Hostile World. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf.

REFERENCES:

1. Detinizatsiya ukrayinskoyi ekonomiky vymahaye prozoryh i zrozumilyh pravyl hry [The De-shadowing of the Ukrainian Economy Requires Transparent and Understandable Rules Of Game]. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=6203.
2. Profspilky i profspilkovi oligarhy [Trade Unions and Trade Unions' Oligarchs]. URL: <http://www.unian.ua/politics/403936-profspilki-i-profspilkovi-oligarhi.html>.
3. Tynova ekonomika v Ukrayini: prychyny ta shlyahy podolannya [The Shadow Economy In Ukraine: Roots and Ways To Overcome]. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.
4. Tupytsya O.L. Profspilky v politychniy systemi suchasnoho suspilstva: vymiry funktsionuvannya. Monografiya [The Trade Unions In Political System Of Modern Society: Functioning Dimensions. Monograph].

Dnipro: Vydavnytstvo Dnipropetrovskoho Natsionalnoho Universytetu, 2008. 352 p.

5. Chy doviryayete Vy profspilkam? (dynamika, 2000-2013) [Do You Trust Trade Unions? (The Dynamics, 2000–2013)]. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84; Otsinka hromadyanamy sytuatsiyi v krayini, stavlennya do suspilnyh instytutiv, elektoralni oriyentatsiyi. Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennya [Citizens' Assessment Of the Situation In the Country, Attitudes Towards Social Institutions, Electoral Orientation. Results of the Sociological Research]. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf.

6. Yakoyu miroyu poshyrena koruptsiya v kozhniy z navedenyh sfer? [To What Extent Is the Corruption Widespread In Each Of the Mentioned Areas?]. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903.

7. Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN.

8. The Global State of Workers' Rights: Free Labor In a Hostile World. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf.

The Trade Unions in Ukraine as a Political Institution: Crisis of Transformation

Liashenko Tetyana Mykhailivna

Doctor of Political Science,
Leading Research Fellow
Department of Theoretical and Applied
Problems of Political Science
I.Kuras Institute of Political
and Ethno-National Studies
The National Academy of Sciences
of Ukraine
Generala Almazova Str., 8, Kyiv, Ukraine

The topicality of the study is determined by complicated tasks of creation of democratic social and labor relations system, formation of mechanisms for public interests harmonization that can prevent large-scale internal turmoils and guarantee social peace.

The study is aimed at defining peculiarities of development of trade union movement in Ukraine and its perspectives. The classification, retrospective as well as comparative and analytical methods have been used in the study.

The research has been conducted on the example of the two largest trade union organizations of the country. General conditions of trade unions in the West and in the post-Soviet space have been examined, too. The outcome of the study is in the identifying the reasons that have caused a low trust in this institution, such as excessive politicization, corruption and the shadow economy.

Key words: trade unions, the Federation of Trade Unions of Ukraine, the Confederation of Free Trade Unions of Ukraine, employees, political, parties, corruption, collective protests, shadow economy.